

Op de bres voor de vrouwelijke notaris

Theresia Theodora Johanna Maria (Trees) Cikot, 1932
Bron: Particuliere collectie van de auteurs

Bijna honderd jaar geleden vchten vrouwen voor toegang tot het notariaat. Hoewel zij wel de opleiding tot kandidaat-notaris mochten volgen, en als zodanig werkten op een notariskantoor, konden zij niet benoemd worden tot notaris. Een groepje vrouwelijke kandidaat-notarissen verzette zich tegen deze discriminatie met een bezoek aan de minister van Justitie en een rekest aan de Tweede en Eerste Kamer in 1930. De christelijke partijen hielden openstelling van het notariaat voor vrouwen echter (opnieuw) tegen. Pas na de Tweede Wereldoorlog was het tij gekeerd en werd de eerste vrouwelijke notaris in Nederland benoemd.

Begin twintigste eeuw was de emancipatie van vrouwen in volle gang; bereikt was: toegang tot de universiteit (Aletta Jacobs, 1871), toelating en beëdiging tot advocaat (Adolphine Kok, 1903), benoeming tot Doopsgezind predikant (Anne Zernike, 1911) en tot hoogleraar (Johanna Westerdijk, 1917), passief

Vrouwenemancipatie in
het Nederlandse notariaat

Dirk Roos en
Theus Cikot Roos

Dirk Roos (1941) is emeritus hoogleraar Immunologie aan de Universiteit van Amsterdam. Theus Cikot Roos (1936) is advocaat in ruste.

(1917) en actief kiesrecht (1919). In 1931 ging de Tweede Kamer ook akkoord met de benoeming van vrouwen tot burgemeester. Het notariaat en de rechterlijke macht liepen in deze ontwikkeling achter, omdat de betrokkenen door de overheid werden (en worden) benoemd en onduidelijkheid bestond of er wetswijzigingen vereist waren. Dit artikel beschrijft hoe de emancipatie van vrouwen in het notarisambt langzamerhand vorm kreeg.¹ Deze ontwikkeling kwam al aan bod in eerder onderzoek², maar aan de hand van het persoonlijk archief en de verhalen van Trees Cikot,³ voorvechtster in deze emancipatiestrijd, en de Handelingen van de Tweede Kamer, zal dit artikel deze strijd in meer detail toelichten.

Het notarisambt

De opleiding in het notariaat verliep vóór de Tweede Wereldoorlog in drie stappen. Men volgde deze juridische opleiding via particulier onderwijs en legde staatsexamens af voor het “eerste, tweede en derde deel”. Bij het slagen voor het derde deel was men kandidaat-notaris. Na voldoende praktijkervaring op een notariskantoor (meestal tien tot twaalf jaar), kon men solliciteren om benoemd te worden tot notaris. Tegenwoordig is de theoretische opleiding universitair.

Notarissen leggen afspraken tussen partijen op schrift vast, in notariële akten. De voornaamste taken van een notaris zijn het opstellen, bespreken, doen ondertekenen, en vervolgens doen registreren van deze akten. Uitsluitend daardoor hebben deze akten zekere rechtsgevolgen voor onder andere: de vestiging of overdracht van zakelijke rechten op onroerende zaken (eigendom, hypotheek, vruchtgebruik en dergelijke); de oprichting van rechtspersonen (zoals vennootschappen, stichtingen, verenigingen); en het rechtsgeldig vastleggen van iemands uiterste wil (testament).

Notarissen worden benoemd maar niet betaald door de rijksoverheid. Ze werken voor eigen rekening, met tarieven voor hun verrichtingen die eertijds door de overheid werden vastgesteld. Een notaris werkt op een eigen kantoor, en be-

taalt zelf het salaris van het personeel. Vaak is daar ook een kandidaat-notaris aangesteld. Deze stelt dan ontwerp-akten op, die door de notaris met de cliënten worden besproken. Bij tijdelijke afwezigheid van een notaris door ziekte of vakantie wordt een waarnemer benoemd; bij voorkeur is dit een ervaren kandidaat-notaris van hetzelfde kantoor.

Vrouwelijke kandidaat-notarissen

De eerste vrouwelijke kandidaat-notaris in Nederland was Henriëtta Christina Tadema, die in 1911 haar opleiding afsloot. De examencommissie zag geen wettelijke grondslag om haar de titel kandidaat-notaris te onthouden maar raadpleegde toch het ministerie van Justitie. Hoewel dit ministerie het toekennen van deze titel aan vrouwen niet wenselijk vond, kon het geen beletsel bedenken.⁴ Wel was toen al duidelijk dat benoeming van vrouwen tot notaris nog niet aan de orde was. De Notariswet van 1842 noemde alleen mannelijke notarissen, en de overheid beriep zich hierop om uitsluitend mannen tot notaris te benoemen. Binnen de beroepsgroep ontstond discussie over de sociale rechtvaardigheid van toelating tot examens zonder toelating tot promotie in het vak.⁵ Dit was in meer beroepsgroepen het geval, zoals bijvoorbeeld in het onderwijs.⁶

Na Henriëtta Tadema volgden nog meer vrouwen de opleiding, waarvan velen op een notariškantoor een betrekking vonden. Eén van hen was Trees Cikot, geboren in Den Haag in 1902. Zij was de dochter van een bekende boekhandelaar; haar moeder stamde uit een geslacht van lithografen en drukkers. Trees Cikot volgde de zesjarige meisjes-HBS, een opleiding die voor jongens vijf jaar duurde. Na haar eindexamen in 1920 wilde zij scheikunde gaan studeren in Delft, maar haar vader vond uit huis wonen niet passend voor zo'n jonge vrouw. Daarom koos Trees Cikot voor de notariële opleiding, die via thuisonderwijs door privaat-docenten werd verzorgd. In november 1924 slaagde Trees Cikot voor haar laatste examen en werd ze de veertiende vrouwelijke kandidaat-notaris in Nederland. In juni 1925 ging zij aan de slag op een notariškantoor in Den Haag.

Dit kantoor had veel te maken met huizenbouw en -verkoop. Bij openbare huizenveilingen, door een notaris geleid, nam haar werkgever altijd zijn vrouwelijke kandidaat-notaris mee. Dat was opmerkelijk want de oudere vrouwelijke collega's van Cikot waren nooit bij zulke veilingen aanwezig. Zelf herinnerde zij zich een voorval waarbij één van haar mannelijke collega's haar baas als volgt aansprak: "Zo Steen, is dat nu je kandidaat? Nou, dansen kan ze ook!" Daarmee alludeerde hij op de Algemene Vergadering van de Broederschap (beroepsorganisatie) van Candidaat-Notarissen waarbij Trees Cikot tijdens het officiële diner, daartoe genodigd, als eerste ging dansen.⁷

Intussen eisten steeds meer vrouwelijke kandidaat-notarissen het recht op om tot notaris benoemd te kunnen worden. Volgens de christelijke politieke partijen was daar echter een wetswijziging voor nodig. In de Notariswet van 1842 werd uitgegaan van mannelijke notarissen, met zinsneden als "de notaris, diens vrouw of kinderen". Volgens christelijke politici betekende dit dat de wet alleen mannen toeliet tot het beroep, maar liberale en socialistische politici meenden

Vergadering van de Broederschap van Candidaat-Notarissen in 1930 in Almelo, waar vrijwel geen vrouwen aanwezig waren. Trees Cikot op de tweede rij, rechts, in witte jurk. Bron: Particuliere collectie van de auteurs

dat die formuleringen louter aangaven dat de wetgever geen rekening had gehouden met de mogelijkheid van vrouwelijke notarissen. Zolang de regering, gesteund door de parlementaire meerderheid, vast bleef houden aan het christelijk politieke standpunt, bleef de benoeming van notarissen uitsluitend voor mannen weggelegd. Dat was de grote hindernis die overwonnen moest worden.

De Broederschap van Candidaat-Notarissen, die ook vrouwelijke leden telde, liet in 1917 een preadvies opstellen over de vraag of de Notariswet bepalingen bevatte die de benoeming van vrouwen tot notaris verhinderden.⁸ Deze opdracht werd verstrekt aan Mr. Betsy Bakker-Nort, advocaat te Groningen (later lid van de Tweede Kamer) en aan Mr. Philip Libourel, notaris te Delft. Bakker-Nort vond dat de Notariswet geen uitsluitende bepalingen bevatte, maar adviseerde wel een aantal aanpassingen, zoals de noodzaak van een verklaring van goed zedelijk gedrag opgesteld door enige mannelijke personen. Daarentegen meende Libourel dat de toen geldende Notariswet geen benoeming van vrouwen toestond. Bovendien had hij principiële bezwaren tegen de benoeming van vrouwen, ondermeer omdat vrouwen zich naar zijn mening laten leiden door emoties in plaats van wetten. Deze laatste opvatting viel buiten de opdracht van het preadvies, maar Libourel kon deze persoonlijke mening kennelijk niet voor zich houden, alhoewel hij toegaf dat men een "liefhebber van wespennesten" moest zijn om hierover te schrijven.⁹

De vergadering van de Broederschap waarin dit preadvies in 1917 werd besproken, sprak zich uit voor steun aan het streven tot benoembaarheid van vrouwen, en droeg het bestuur van de Broederschap op bij de minister van Justitie aan te dringen op wetswijziging opdat ondubbelzinnig duidelijk zou zijn dat mannen en vrouwen tot notaris benoembaar zijn. Het bestuur heeft dit gedaan, maar minister Ort van Justitie (partijloos) volgde dat advies niet op, wetende dat de christelijke fracties zich zouden verzetten.

Een vrouwelijke kandidaat-notaris kon zelfs niet als waarnemer van een notariaat benoemd worden bij tijdelijke afwezigheid van de notaris. De opvolgende ministers van Justitie hadden in Kamerdebatten duidelijk aangegeven dat de waarneming van het notariaat bij hen op dezelfde bezwaren stuitte als de permanente benoeming. Dit maakte het voor vrouwelijke kandidaat-notarissen moeilijk om te solliciteren bij een klein notariskantoor, omdat iedere notaris graag de waarneming ziet plaatsvinden door zijn eigen (en vaak enige) kandidaat. Zo'n notaris zal dus de voorkeur hebben voor een mannelijke kandidaat, die hem kan vervangen.

In 1921 en in 1926 is tijdens het debat over de justitiebegroting in de Tweede Kamer discussie gevoerd over wijziging van de Notariswet om vrouwen benoembaar te krijgen. Beide keren werd dit idee niet door de christelijke partijen gesteund en ook niet door de minister van Justitie overgenomen. De bezwaren richtten zich tegen de geschiktheid van de vrouw om de functie van notaris – maar ook van rechter – uit te oefenen. Mr. Egbert Beumer (Anti-Revolutionaire Partij, ARP) betoogde zelfs dat “uit wetenschappelijk onderzoek is komen vast te staan dat de gemiddelde verklaring van de vrouw driemaal zoveel kans loopt onjuist te zijn als die van een man”, zodat de vrouw geen getuige zou mogen zijn bij notariële akten, en al zeker geen notaris, die functioneel de belangrijkste getuige is.¹⁰ Uiteindelijk werd besloten vrouwen wel toe te staan als getuige op te treden in burgerlijke zaken en bij notariële akten, en als arbiter. Bakker-Nort, inmiddels lid van de Tweede Kamer voor de Vrije Democratische Bond (VDB), reageerde smalend op dit besluit: “arbiter en getuige zijn geen goed betaalde functies, daartegen hebben mannen geen bezwaar om vrouwen in te dulden”.¹¹

Vrouwenactie

Drie vrouwelijke kandidaat-notarissen, Greet Morel, Jo Dwars en Anna van Waveren, hadden zich in 1926 al ingespannen om de minister van Justitie en het parlement te overtuigen om de wetgeving te veranderen. Zij hadden de toenmalige minister van Justitie Mr. Jan Donner (ARP) en de parlementsleden een brief met argumenten gestuurd. Het Hoofdbestuur van de Broederschap van Candidaat-Notarissen ondernam het jaar nadien een soortgelijke actie. Die inspanningen bleven zonder resultaat. In 1929 was er echter een nieuwe kans. In maart 1930 zou het parlement een ontwerp tot wijziging van de Notariswet behandelen. Deze wijziging betrof het opleggen van meer restricties en toezicht op het handelen van de notaris en werd door vrouwelijke kandidaat-notarissen gezien als een mogelijkheid om opnieuw te ijveren voor hun benoembaarheid.

Ditmaal nam Trees Cikot het initiatief. Samen met Jeanne Tukker, Anna Bek en de drie eerder genoemde collega's besloten zij Kamerleden te bewerken om een amendement bij het ontwerp voor de wetswijziging in te dienen. Daarbij stuitten zij in onderlinge discussies en in gesprekken met Kamerleden op de vraag of zij moesten aandringen op benoembaarheid van alle vrouwelijke kandidaat-notarissen of alleen op benoembaarheid van ongehuwde vrouwelijke kandidaat-notarissen. Dit laatste zou waarschijnlijk minder

weerstand bij christelijke partijen oproepen maar was niet het doel van de actie. Bovendien wilden liberale en socialistische Kamerleden alleen meewerken als gestreefd werd naar benoembaarheid van alle vrouwelijke kandidaat-notarissen.¹² Verder worstelden de initiatiefnemers met de vraag of ze alleen waarneming van een notariskantoor zouden verlangen of volledige benoembaarheid. Ook hier gold: het meestomvattendste was waar het om ging.

Uiteindelijk werd gekozen voor een drie-sporen aanpak. Ten eerste wilde men de bevoegde minister (nog steeds Donner) en enkele van zijn partijgenoten bewerken opdat het ontwerp voor de wetswijziging al zou opnemen dat mannen en vrouwen gelijkelijk benoembaar zijn. Als dat zou mislukken, wilden zij Kamerleden vinden die bereid zouden zijn om die toevoeging via een amendement alsnog in het wetsontwerp op te nemen. De kans dat zo'n amendement afgewezen zou worden omdat het buiten het kader van de voorgestelde wetswijziging zou vallen, was echter groot. Daarom zag men het indienen van een afzonderlijk voorstel tot wetswijziging door dezelfde Kamerleden die het amendement zouden indienen, als een derde en laatste mogelijke strategie.¹³

Voor de eerste aanpak werd audiëntie aangevraagd bij minister Donner om de onrechtvaardigheid van de huidige situatie toe te lichten. Dit werd toegestaan, en op 30 mei 1930 togen Trees Cikot en Jo Dwars naar het ministerie voor een onderhoud met de minister. Deze toonde zich echter onverbiddelijk: hij achtte naar geldend recht vrouwen niet benoembaar tot notaris en was niet van plan om de situatie via een wetswijziging te veranderen.¹⁴

Verder werd namens alle vrouwelijke kandidaat-notarissen die toen werkzaam waren een rekest gezonden aan de leden van de Eerste en Tweede Kamer. Het was een gigantische klus om deze tekst op te stellen en van iedereen akkoordbevinding en ondertekening te verkrijgen. Spin in dit web van activiteiten was Trees Cikot.

Zowel over dit rekest als over de te volgen strategie om een wetswijziging te verkrijgen, werd uitgebreid schriftelijk en mondeling overlegd met leden van de Tweede Kamer.¹⁵ Mr. Betsy Bakker-Nort (VDB), Mr. Frida Katz (Christelijk Historische Unie, CHU), Johanna Westerman (Liberale Staatspartij) en Ir. Louis Feber (Rooms-Katholieke Staatspartij, RKSP) werden betrokken in die discussies. Bakker-Nort was het meest vertrouwd met de materie en had zich al duidelijk over deze kwestie uitgesproken in Kamerdebatten. Frida Katz was een geëngageerde advocate en voorstander van vrouwenkiesrecht, maar vond dat de taak van de vrouw bij de zorg voor haar gezin lag. Zij had dus bedenkingen bij het streven van de vrouwelijke kandidaat-notarissen. Johanna Westerman was in 1921 als tweede vrouw in de Tweede Kamer gekomen. Zij zette zich in voor vrouwenemancipatie en steunde de actie van de vrouwelijke kandidaat-notarissen. Louis Feber was lid van de RKSP fractie in de Tweede Kamer maar stelde zich minder dogmatisch christelijk op dan vele van zijn fractiegenoten.¹⁶ Het overleg tussen Trees Cikot en haar collega's en het hoofdbestuur van de Broederschap van Candidaat-Notarissen verliep erg stroef. Op 22 januari 1930 waren Mr. Van Hasselt, voorzitter, en Mr. Remmelts, algemeen secretaris van de

Broederschap, op audiëntie geweest bij minister Donner om een wetswijziging te bepleiten die ondubbelzinnig ook vrouwen benoembaar zou maken, een verzoek dat de minister afwees.¹⁷ Dat de vrouwen buiten het bestuur om opnieuw een wetswijziging probeerden te bewerkstelligen, werd hun dan ook niet in dank afgenomen. Op 17 mei 1930 werden Trees Cikot, Jeannet Tukker, Anna Bek en Annie van Waveren op het matje geroepen bij het hoofdbestuur.¹⁸ Per brief van 30 juni 1930 werd hun meegedeeld dat het hoofdbestuur bezwaar had tegen deze aparte actie van een groep leden, maar toch akkoord ging aangezien het vorige hoofdbestuur in 1926 geen bezwaar daartegen had gehad.¹⁹ Het hoofdbestuur verbood Cikot en haar collega's echter om hun poging tot wetswijziging voor te stellen als een actie van de Broederschap. In plaats daarvan stelde het hoofdbestuur voor dat de Broederschap zelf het verzoek zou overnemen, op voorwaarde dat de vrouwen hun inspanningen zouden staken.²⁰ Maar dit was iets wat de vrouwen niet wilden doen omdat de Broederschap in het verleden niets had bereikt en omdat zij veel voorbereidend werk hadden verricht waarvan ze zelf de vruchten wilden plukken. Het hoofdbestuur weigerde daarop om adhesie te betuigen met deze actie.²¹

Adhesie werd wel verkregen van de Nederlandse Vereniging voor Vrouwenbelangen en Gelyk Staatsburgerschap (NVVGS). Deze vereniging stelde zich tot taak de landelijke en plaatselijke wet- en regelgeving te beïnvloeden, met als doel de versterking van de verantwoordelijkheid van de vrouw. De NVVGS zou Cikot en haar collega's steunen als hun actie zich richtte op gehuwde en ongehuwde kandidaten.²² Toen dit werd toegezegd stuurde de NVVGS een brief met adhesiebetuiging naar de Tweede Kamer.²³

Een verzoek tot adhesie door de Broederschap van Notarissen is niet bekend. We kennen alleen een aantal individuele reacties van notarissen die varieerden van "geen bezwaar" tot "laat de Broederschap van Candidaat-Notarissen maar adhesie betuigen: resultaat komt er toch niet".²⁴ Ook werd als bezwaar aangevoerd dat de emotionele belasting van het notariaat te zwaar zou zijn voor vrouwen, dat vrouwen geen geheimen kunnen bewaren, geen grote lijnen kunnen zien en moeite hebben met de objectiviteit!²⁵ Soortgelijke argumenten waren reeds door Libourel geuit en ook te berde gebracht in discussies over benoembaarheid van vrouwen in de rechterlijke macht.²⁶ Ze zouden ook in de Kamerdiscussies weer terugkomen. Wat vrijwel iedereen over het hoofd zag, was dat twijfel of 'de' vrouw in het algemeen geschikt is voor het notariaat of het rechtersambt een oneigenlijk argument is. Het gaat om de vraag: zijn er vrouwelijke kandidaat-notarissen (of aspirant rechters) van wie verwacht mag worden dat zij een goede notaris (of rechter) zullen zijn? Dit is duidelijk verwoord door Scheltema in een preadvies over de vrouw in de rechterlijke macht.²⁷

De Tweede Kamer

Minister Donner zond op 3 juli 1930 het voorstel tot wijziging van de Notariswet naar de Tweede Kamer. Daarin stonden nadere regels omtrent het beheer van gelden toevertrouwd aan notarissen. Een commissie van vijf leden van de Tweede Kamer, onder wie Mr. Frida Katz, besprak dit voorstel maar was het onderling oneens over de wens om het voorstel uit te breiden met benoembaarheid van vrouwen.²⁸ Minister Donner bleef zich tegen deze benoembaarheid verzetten en achtte deze uitbreiding een kwestie die geheel buiten dit wetsontwerp stond.²⁹

Om het punt van benoembaarheid van vrouwen tot notarissen toch op de agenda van de Kamer te krijgen werden twee amendementen ingediend. Het eerste was van Mr. Bakker-Nort, waarin zij voorstelde om overal waar sprake was van "vrouw" van de notaris dit te wijzigen in "echtgenoot" (man of vrouw), en de verklaring omtrent goed zedelijk gedrag op te dragen aan een viertal bekende en geloofwaardige "personen" (in plaats van "mannen"). Bovendien zou de considerans (de reden) van de wetswijziging uitgebreid moeten worden met: "en om den twijfel omtrent de benoembaarheid van vrouwen tot het ambt van notaris weg te nemen".³⁰

Het tweede amendement was van Johanna Westerman (Liberale Staatspartij) en Mr. Hendrik Knottenbelt (Vrijheidsbond). Dit amendement stelde voor om vrouwelijke kandidaat-notarissen bevoegd te verklaren tot tijdelijke waarneming van een notariškantoor. De indieners stelden hierbij dat zij voorstanders waren van het eerste amendement. Indien

Portret van Mr. Bertha (Betsy) Bakker-Nort, 1922
Bron: Collectie IAV-Atria, fotograaf A.S. Weinberg

dit echter niet door de Kamer geaccepteerd zou worden, wilden zij in elk geval de waarneming van het notariaat openstellen voor vrouwen. Ook dit tweede amendement stelde voor de considerans van de wetswijziging uit te breiden.³¹

De discussie in de Kamer vond plaats op 19 en 20 maart 1931. De eerste dag was gewijd aan het hoofdonderwerp, de voorzieningen tot bescherming van cliënten tegen malversaties van een notaris.³² Deze wetswijzigingen werden over het algemeen positief ontvangen en zonder hoofdelijke stemming goedgekeurd.

De volgende dag werd een aanzienlijk fellere discussie gevoerd.³³ Bakker-Nort begon met de toelichting van haar amendement. Zij betoogde dat haar amendement aangenomen diende te worden om aan alle twijfel over benoembaarheid van vrouwelijke kandidaat-notarissen een einde te maken. Verder had zij voorkeur voor vrouwelijke notarissen als vertrouwenspersonen voor vrouwelijke cliënten. Bakker-Nort preeste verder de Broederschap van Candidaat-Notarissen, die zich herhaaldelijk had uitgesproken vóór toelating van de vrouw tot het ambt van notaris. “Meestal zijn de mannen de sterkste tegenstanders van het toelaten van vrouwen in hun eigen vak, uit vrees voor concurrentie. Het siert den heeren candidaat-notarissen dat zij vrij zijn van deze bekrompen broodnijd.”³⁴

De voorzitter van de Tweede Kamer, Mr. Josef van Schaik, stelde vervolgens, zoals te verwachten viel, de toelaatbaarheid van het amendement aan de orde. Hij achtte het amendement ontoelaatbaar omdat het buiten het kader zou vallen van de voorgelegde wetswijziging. Bakker-Nort noemde dit een formeel bezwaar dat altijd opgevoerd wordt als er geen inhoudelijke bezwaren zijn. Beumer (ARP) was niet onder de indruk van dit verweer. De Kamer had zich volgens hem inzake toelaatbaarheid van amendementen vaak betoond “als zoo menige vrouw, namelijk buitengewoon wispelturig”.³⁵ Bakker-Nort gaf lik op stuk: “in de huidige Tweede Kamer [toen met honderd leden] zitten 93 heren en 7 dames, dus de wispelturigheid komt op conto van de heren”.³⁶

Bij de stemming werd het amendement met 49 tegen twintig stemmen ontoelaatbaar bevonden. Daarop deelde Bakker-Nort mee dat zij spoedig met een voorstel tot wetswijziging zou komen. Westerman trok het amendement ingediend door haar en Knottenbelt vervolgens terug. Volgens haar had de minister zelf met een wetswijziging moeten komen die vrouwen ondubbelzinnig benoembaar zou maken tot notaris. Door dit niet te doen “had Zijne Excellentie blijk gegeven niet alleen antirevolutionair maar ook een beetje anti-evolutionair te zijn”.³⁷

Kort daarop, op 26 maart 1931, diende Bakker-Nort inderdaad haar amendement opnieuw in, nu in de vorm van een voorstel tot wetswijziging, mede gesteund door haar VDB fractiegenoten.³⁸ In het Voorloopig Verslag over dit voorstel werd hard van leer getrokken.³⁹ Dat begon al met de constatering dat “er een voortdurend verder gaande gelijkstelling van man en vrouw in het maatschappelijk leven [aan de gang is, waarbij] eenerzijds de vrouw steeds meer onttrokken wordt aan de taak welke krachtens haar natuur voor haar is weggelegd, anderzijds den man steeds minder gelegenheid wordt gelaten tot het vervullen van zijn plicht als van nature

aangewezen verzorger van een gezin”. (klinkt hier de stem van Beumer?) “Meerdere leden van deze commissie wensten aan deze gelijkstelling niet bij te dragen.”⁴⁰

Nog zwaarder werd getild aan de consequentie dat uit het wetsvoorstel ook de benoembaarheid tot notaris van gehuwde vrouwen zou volgen. Dit werd als “militant feministisch” gezien. Sommige leden van de commissie eisten dan ook een bepaling dat een tot notaris benoemde vrouw ontslag zal worden verleend bij huwelijk. Het argument dat de keuze bij de benoeming van een notaris in een bepaalde standplaats zo groot mogelijk behoort te zijn, en dus ook vrouwelijke kandidaten dient te omvatten, sprak niet alle leden van de commissie aan. Zij betoogden:

“Toevoeging van vrouwelijke kandidaten zal het aantal geschikte niet doen toenemen. Het is nu eenmaal een vaststaand feit dat de cliënten over het algemeen geen vrouwelijke notaris verlangen. Op dien grond alleen reeds zal de vrouwelijke kandidaat steeds de minder geschikte wezen. Bovendien mist de vrouw, die bovenal gevoelsmensch is, de objectiviteit welke de notaris voor het beoordeelen van zaken behoeft. Onlangs zijn door den wetgever regelen gesteld tot meerderen waarborg voor hen die belangen aan notarissen toevertrouwen. Met de strekking van dezen maatregel schijnt het kwalijk vereenigbaar de mogelijkheid van benoeming tot notaris uit te breiden tot personen wier gebrek aan objectiviteit de mogelijkheid opent dat zij de belangen van wie zich om bijstand tot hen wenden op minder goede wijze zullen behartigen.”⁴¹

Ook meer inhoudelijke argumenten werden aangevoerd. Ten eerste was er de handelingsonbekwaamheid van de gehuwde vrouw. De notaris is aansprakelijk voor zijn ambtsverrichtingen, en dus rijst de vraag of en in hoeverre een hieruit voortvloeiende schuld van de niet-handelingsbevoegde getrouwde vrouwelijke notaris de huwelijksgoederengemeenschap verbindt. Het zou daarom beter zijn deze wetswijziging te behandelen in samenhang met het reeds bij de Kamer aanhangig gemaakte wetsontwerp tot wijziging van de regels betreffende het huwelijksvermogensrecht. Ook werd gewezen op een conflict dat zou ontstaan met betrekking tot het domicilie.⁴² Volgens de Wet op het Notarisambt moet de notaris zijn woonplaats en zijn werkelijk en gestadig verblijf hebben in de hem aangewezen standplaats. De gehuwde vrouw echter heeft volgens het Burgerlijk Wetboek geen andere woonplaats dan haar man, terwijl zij tevens verplicht is met haar man samen te wonen en hem overal te volgen waar hij dienstig oordeelt zijn verblijf te houden. Ook dit kan dus een onmogelijke opgave worden voor een gehuwde vrouwelijke notaris. Beide inhoudelijke bezwaren waren ook reeds door Libourel in zijn preadvies uit 1917 geuit.⁴³

De afloop

Hoe eindigde deze geschiedenis? Eigenlijk doofde deze strijd in eerste instantie uit als een nachtkars. De regering reageerde niet op het ontwerp wetswijziging zoals ingediend

door Bakker-Nort c.s.. Er kwam dus geen Memorie van Antwoord, en derhalve ook geen discussie en stemming over het voorstel in de Tweede Kamer. Tenslotte trok Bakker-Nort in 1937 haar wetsvoorstel in, omdat zij het kansloos achtte in die tijd van beperking van vrouwenarbeid ter bestrijding van de economische crisis.

We zien dus dat veranderingen in de maatschappelijke opvattingen die leiden tot toelating van vrouwen in allerlei beroepsgroepen en tot het stemrecht niet doordrongen in het notariaat, en evenmin in de rechterlijke macht. Dezelfde argumenten die in stelling werden gebracht tegen deze veranderingen ('de vrouw' is ongeschikt voor deze beroepen, 'de vrouw' hoort thuis te zijn in het gezin) werden ook nu gebruikt, en met succes, om toelating tot notariaat en rechterlijke macht te blokkeren. Het succes was te wijten aan de behoudzucht van de christelijke politieke partijen.

De Tweede Wereldoorlog veranderde alles. Na de bevrijding waren rechters, burgemeesters en notarissen hard nodig omwille van de vele rechtsherstelzaken. Door de "zuivering" van NSB-functionarissen moesten veel vacatures ingevuld worden. Tijdens de Algemene Beschouwingen in de Tweede Kamer op 8 januari 1946 vroeg Marinus Van der Goes van Naters (SDAP) waarom de regering nog niet was overgegaan tot benoeming van vrouwelijke burgemeesters en vrouwelijke rechters.⁴⁴ De minister van Justitie, Mr. Hans Kolfsochten (Katholieke Volkspartij, KVP), ging hier twee dagen later op in door niet alleen vervulling van deze wens in het vooruitzicht te stellen, maar ook die van de benoeming van vrouwelijke notarissen. Wel nuanceerde de minister zijn standpunt door te stellen: "Let men echter op de toch al beperkte mogelijkheden voor mannelijke kandidaten om het op niet te gevorderden leeftijd tot notaris te brengen, dan komt men tegenover het denkbeeld wat meer gereserveerd te staan."⁴⁵

Het hoofdbestuur van de Broederschap van Candidaat-Notarissen reageerde direct op deze laatste aarzeling. Op 18 april 1946 zond het hoofdbestuur een adres aan de minister waarin dit bezwaar werd weerlegd. Er waren op dat moment achttien vrouwelijke kandidaten die in principe benoembaar waren, en als die allemaal zouden solliciteren zou de wachttijd voor de mannelijke kandidaten met slechts ongeveer een half jaar worden verlengd. Volgens het hoofdbestuur was het echter veel belangrijker te beseffen dat de benoeming van één vrouw het vraagstuk van de benoembaarheid zou oplossen. Het hoofdbestuur pleitte er dan ook voor dat de minister in het *Weekblad voor Privaatrecht, Notarisambt en Registratie (WPNR)*, het vakblad van onder meer het notariaat een bericht zou plaatsen dat vrouwelijke kandidaat-notarissen naar opengevallen notarisplaatsen kunnen solliciteren. Dit verzoek werd prompt ingewilligd. In dezelfde aflevering van het *WPNR* waarin het adres werd geplaatst verscheen ook een bericht van de minister van Justitie dat vrouwelijke kandidaat-notarissen mochten solliciteren voor vacante notarisplaatsen en zich beschikbaar konden stellen voor de tijdelijke waarneming van een notaris-kantoor.⁴⁶ Discussie of stemming in het parlement bleek op eens niet meer nodig: de weg was vrij.

Reeds in juni 1946 werd Connie Bletz als eerste vrouw in Nederland tot waarnemend notaris in Amsterdam benoemd.

Twee weken later werd Trees Roos-Cikot als waarnemend notaris in Alkmaar benoemd, als eerste gehuwde vrouw in Nederland. Zij nam daarbij het kantoor waar van haar schoonvader notaris M.C. Roos, waar haar echtgenoot, Mr. D.J. Roos, werkte als kandidaat-notaris. De laatstgenoemde twee waren op dat moment ziek. Op 7 februari 1947 werd Bletz beëdigd als notaris in Amsterdam. Kennelijk hadden de opvolgende ministers van Justitie Mr. Hans Kolfsochten (KVP) en Mr. Johan van Maarseveen (KVP) geen bezwaren. Zowel Bletz als Roos-Cikot behoorden in 1930 tot de ondertekenaars van het rekest aan de Eerste en Tweede Kamer. In 1954 werd Anna Ten Doesschate-Vintges benoemd tot notaris in Rotterdam, als de eerste gehuwde vrouw in Nederland. En hoe reageerden de cliënten? Trees Roos-Cikot ondervond geen probleem, zeker niet als zij vertelde dat zij de vrouw was van "de jonge notaris" (de kandidaat-notaris).⁴⁷

Niettemin waren de bezwaren ten aanzien van handelingsonbekwaamheid en domicilie toen nog niet opgelost. In 1949 werd een wetsontwerp aangaande de opheffing van handelingsonbekwaamheid van de gehuwde vrouw en een Memorie van Toelichting hierover naar de Tweede Kamer gestuurd, maar de wet trad pas in 1957 in werking (de lang verbeide "Lex van Oven"). Kennelijk vertrouwde minister Donker in 1954 erop dat deze wet uiteindelijk in werking zou treden en had hij voldoende vertrouwen in mevrouw Ten Doesschate om haar reeds vóór die tijd te benoemen.

Domicilie was reeds in deze zelfde Lex van Oven gedeeltematig geregeld, in die zin dat de echtgenoten jegens elkaar tot samenwoning verplicht waren, tenzij gewichtige redenen zich daartegen verzetten. De plaats der samenwoning moest door de echtgenoten in onderling overleg worden bepaald. Indien de echtgenoten geen overeenstemming daarover zouden kunnen bereiken, dan besliste de man. Echter, de vrouw besliste indien in de behoeften van het gezin uitsluitend of hoofdzakelijk werd voorzien door de arbeid van de vrouw. Uiteindelijk verdween ook het artikel inzake de samenwoningplicht van de echtgenoten geheel uit de wet. Het voornaamste argument hiervoor was dat de regeling niet door de overheid kon worden gehandhaafd en dat echtgenoten goede redenen konden hebben om niet samen te wonen. Dat ging de overheid verder niets aan.

Tenslotte: in 1946 werd Truus Smulders-Beliën als eerste vrouwelijke burgemeester in Nederland benoemd⁴⁸, en in 1947 Johanna Hudig tot eerste vrouwelijke rechter in Nederland.⁴⁹ Ook daar werd vooruit gelopen op deze wetswijzigingen.

En hoe is de situatie nu binnen het notariaat? Nederland telde in januari 2022 1238 notarissen, waarvan 357 (29%) vrouwen en 881 (71%) mannen.⁵⁰ Bij de kandidaat-notarissen zijn er meer vrouwen: van de 1952 kandidaat-notarissen zijn er 1374 (70%) vrouw en 578 (30%) man. Te verwachten valt daarom dat het percentage vrouwen in het notarisambt verder zal stijgen, mede omdat het nu mogelijk is voor een notaris om in loondienst en onder verantwoordelijkheid van een andere notaris te werken, en ook in deeltijd. Van deze 224 zogenaamde toegevoegde notarissen zijn er nu 165 (74%) vrouw en 59 (26%) man. Het eens zo hechte mannenbolwerk is voorgoed geslecht.

- 1 De auteurs, zonen van Trees Roos-Cikot, danken Mr. Daan Meijer, conservator bij de Stichting tot Bevordering van de Notariële Wetenschap, en Prof. Mr. Dr. Pim Huijgen, hoogleraar Notarieel Recht, Universiteit Leiden, voor hun bereidwillige medewerking aan dit artikel.
- 2 B.P. Sloot, *Ervaringen van vrouwelijke juristen* (Nijmegen 1980) 37-67. C. van Eijl, *Het werkzame verschil. Vrouwen in de slag om arbeid, 1848-1940* (Utrecht 1994) 185-187. R. de Jong, *Tussen ambt en vrij beroep. Het notariaat tussen 1842 en 1999* (Amsterdam en Deventer 2002) 96-99.
- 3 Archief Th. Roos-Cikot, in beheer bij de Stichting tot Bevordering der Notariële Wetenschap in Amsterdam.
- 4 Minister J. Donner, *Discussie Tweede Kamer begroting Ministerie van Justitie*, 30 november 1926.
- 5 Praeadvies Mr. B. Bakker-Nort en Mr. Ph.B. Libourel, *Kan volgens de tegenwoordige wetgeving de vrouw tot notaris worden benoemd, en zoo neen, dient dan op wetswijziging te worden aangedrongen?* (Den Haag 1917).
- 6 G. Bijl, "Vrouwenoverschot ter aanvulling van het onderwijzerstekort". De intrede van onderwijzeressen in de openbare lagere school in Groningen van 1878 tot 1900', *Historica* 39:1 (2016) 23-28, aldaar 24.
- 7 Archief Th. Roos-Cikot; Th. Roos-Cikot, Herinnering vastgelegd in voordracht voor Soroptimisten, omstreeks 1970.
- 8 Praeadvies Bakker-Nort en Libourel, *Wetgeving de vrouw tot notaris*.
- 9 Praeadvies Bakker-Nort en Libourel, *Wetgeving de vrouw tot notaris*.
- 10 Mr. E. Beumer, *Discussie Tweede Kamer begroting Ministerie van Justitie*, 23 november 1926.
- 11 Mr. B. Bakker-Nort, *Discussie Tweede Kamer begroting Ministerie van Justitie*, 23 november 1926.
- 12 Archief Th. Roos-Cikot; A. van Waveren, Brief aan Th. Cikot, mei 1930 (exacte datum onbekend). J. Westerman, Brief aan Th. Cikot, 27 mei 1930.
- 13 Archief Th. Roos-Cikot; J. Westerman, brief aan Th. Cikot, 27 mei 1930. Briefwisseling tussen Th. Cikot, G. Morel, A. van Waveren, Fr.C. Vogelpoel, en A. Bek, maart-september 1930.
- 14 Archief Th. Roos-Cikot; Th. Roos-Cikot, Herinnering. Briefwisseling tussen Th. Cikot, G. Morel, A. van Waveren, Fr.C. Vogelpoel, en A. Bek, maart-september 1930.
- 15 Archief Th. Roos-Cikot; Briefwisseling Cikot, Morel, Van Waveren, Vogelpoel, en Bek, maart-september 1930.
- 16 Archief Th. Roos-Cikot; Briefwisseling Cikot, Morel, Van Waveren, Vogelpoel, en Bek, maart-september 1930.
- 17 Nationaal Archief; R. Remmelts, Aantekeningen gemaakt na het onderhoud met minister Donner, 22 januari 1930. Archief Broederschap van Kandidaat-Notarissen 2.19.043.
- 18 Archief Th. Roos-Cikot; Th. Roos-Cikot, Herinnering. Nationaal Archief; R. Remmelts, brief aan leden hoofdbestuur Broederschap Cand. Notarissen, ongedateerd. Archief Broederschap van Kandidaat-Notarissen 2.19.043.
- 19 Archief Th. Roos-Cikot; Brief hoofdbestuur Broederschap aan Th.J.M. Cikot, 30 juni 1930.
- 20 Archief Th. Roos-Cikot; Brief hoofdbestuur aan Cikot, 30 juni 1930.
- 21 Nationaal Archief, Archief Broederschap van Kandidaat-Notarissen 2.19.044, R. Remmelts, Aantekeningen gemaakt naar aanleiding van vergaderingen van het hoofdbestuur Broederschap 1930.
- 22 Archief Th. Roos-Cikot, Correspondentie J. Tukker, J. Dwars en A. Morel met E.A. Rietvelt-Wagemaker, secretaresse Ned. Ver. Vrouwenbelangen en Gelyk Staatsburgerschap, mei 1930.
- 23 Handelingen der Tweede Kamer, 65e vergadering, 19 maart 1931.
- 24 Nationaal Archief, Archief Broederschap van Kandidaat-Notarissen 2.19.043, brief van F. Gouverne, notaris te Groningen aan Mr. R. Remmelts, Secretaris hoofdbestuur Broederschap 2 juli 1930.
- 25 G. ten Haaft, 'De notaris is een vrouw, maar dat zou je niet zeggen', in: *Dagblad Trouw*, 17 januari 1997.
- 26 Praeadvies Bakker-Nort en Libourel, *Wetgeving de vrouw tot notaris*.
- 27 F.G. Scheltema, *Praeadvies over: De geschiktheid der vrouw voor de Rechterlijke Macht*. 1933, aldaar 7 en 12. Vermeld in Sloot, *Ervaringen vrouwelijke juristen*, 65.
- 28 Voorloopig Verslag Voorstel wijziging van de Wet op het Notarisambt. Zitting Tweede Kamer 1930-1931. – 57, No. 1., 13 november 1930.
- 29 Memorie van Antwoord Voorstel wijziging van de Wet op het Notarisambt. Zitting Tweede Kamer 1930-1931. – 57, No. 2.
- 30 Amendement van Bakker-Nort. Handelingen der Tweede Kamer, Zitting 1930-1931. – 57, No. 5.
- 31 Amendementen van Westerman en Knottenbelt. Handelingen der Tweede Kamer, Zitting 1930-1931. – 57, No. 6. Handelingen der Tweede Kamer, 66e vergadering, 20 maart 1931.
- 32 Handelingen der Tweede Kamer, 65e vergadering, 19 maart 1931. Vel 551, p. 2133-2139.
- 33 Handelingen der Tweede Kamer, 66e vergadering, 20 maart 1931. Vel 554, p. 2142-2149.
- 34 Handelingen der Tweede Kamer, 20 maart 1931. Vel 554, p. 2143.
- 35 Handelingen der Tweede Kamer, 20 maart 1931. Vel 554, p. 2145.
- 36 Handelingen der Tweede Kamer, 20 maart 1931. Vel 554, p. 2147.
- 37 Handelingen der Tweede Kamer, 20 maart 1931. Vel 554, p. 2149.
- 38 Ontwerp van wet, B. Bakker-Nort c.s. Zitting Tweede Kamer 1930-1931. -315 No. 1-3, 26 maart 1931.
- 39 Voorloopig Verslag Voorstel van wet van Bakker-Nort c.s. tot wijziging van de Wet op het Notarisambt. Zitting Tweede Kamer 1930-1931 -315, No. 4.
- 40 Voorloopig Verslag Voorstel van wet van Bakker-Nort c.s. Zitting Tweede Kamer 1930-1931 -315, No. 4.
- 41 Voorloopig Verslag Voorstel van wet van Bakker-Nort c.s. tot wijziging van de Wet op het Notarisambt. Tweede Kamer 1930-1931 -315, No. 4.
- 42 Voorloopig Verslag Voorstel van wet van Bakker-Nort c.s. Tweede Kamer 1930-1931 -315, No. 4.
- 43 Praeadvies Bakker-Nort en Libourel, *Wetgeving de vrouw tot notaris*.
- 44 Handelingen der Tweede Kamer, 9e vergadering, 8 januari 1946. Vel 44, p. 174.
- 45 Handelingen der Tweede Kamer, 11ee vergadering, 10 januari 1946. Vel 54, p. 217.
- 46 *Weekblad voor Privaatrecht, Notarisambt en Registratie*, 1946. No. 3931, 166-167.
- 47 Archief Th. Roos-Cikot, Th. Roos-Cikot, Herinnering.
- 48 Kennisbank Openbaar Bestuur, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- 49 R. Jansen, 'Wachten tot de tijd rijp is. Regering, parlement en Hoge Raad over de (on)benoembaarheid van vrouwen in het rechtersambt (1921)', in: *Nederlands Juristenblad* 28 (2021) 2282-2290.
- 50 Factsheet januari 2022. Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie (KNB).